

Średniowieczne pieczęcie
wystawców kościelnych
w zasobie archiwum klasztoru
Bożego Ciała w Krakowie.
Przyczynek do polskich badań
sfragistycznych

Kazimierz Łatak

UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA
WYSZYŃSKIEGO, WARSZAWA
ORCID: 0000-0003-2471-6372

ABSTRACT

Medieval seal of church exhibitors on the resources of the archives of Corpus Christi Monastery in Krakow. A contribution to polish sphragistic research

The article presents the medieval seals of Polish and foreign church exhibitors kept in the archives of the Corpus Christi Monastery of regular canons in Krakow. These seals are a small part of the collection but are nevertheless valuable for many reasons.

KEY WORDS: church sphragistics, diplomats, archives of the convent of Canons regular monastery in Krakow

SŁOWA KLUCZOWE: sfragistyka kościelna, dyplomaci, archiwum klasztoru kanoników regularnych w Krakowie

Przedmiotem artykułu jest prezentacja pieczęci wystawców kościelnych polskich i obcych przechowywanych w archiwum krakowskiego klasztoru Bożego Ciała kanoników regularnych, które stanowią ważną część tego pozostającego w cieniu badań historycznych zasobu. Obejmuje on materiały od ostatniej dekady XIII w., wśród których znajdują się bezcenne dokumenty, kroniki, traktaty, korespondencja, druki, a nawet dzieła sztuki (rysunki, akwarele) wybitnych twórców. Niektóre z nich, jak iluminowana bulla odpustowa z 1347 r., sześciotomowy antyfonarz z XV w. czy dwa inkunabuły krakowskie z drukarni Kacpra Straubego (1475), uważane są za prawdziwe skarby polskiego dziedzictwa kulturowego. Odciski pieczęci w tym zasobie, jak pozwala szacować wstępne rozpoznanie, stanowią zbiór nie mniejszy niż tysiąc obiektów. Wśród zidentyfikowanych dotąd udało się odnaleźć kilka unikatowych, a także rzadkich i osobliwych na gruncie polskim. Do takich zalicza się bowiem między innymi odcisk pieczęci Adama Piotrowica herbu Jastrzębiec, dziedzica dóbr Kamon (dzisiaj Kamień) z 1319 r., a nadto odciski pieczęci dożów weneckich: Francesco Donato (1545–1553) oraz Nicolò da Ponte (1578–1585). Ze względu na wciąż realizowany projekt badawczy (*Zbiór pieczęci w zasobie klasztoru Bożego Ciała kanoników regularnych laterańskich w Krakowie. Okres staropolski*) i niezamkniętą jeszcze kwerendę źródłową prezentacja przedstawia nie cały zróżnicowany zbiór,

¹ Przywilej fundacji zob. Archiwum Klasztoru Bożego Ciała w Krakowie (dalej: ABC), Pergaminy, sygn. 25. Wydanie: Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej (dalej: KDKK), II, F. Piekoskiński (red.), Kraków 1883, s. 301–303; K. Łatak, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków 2002, s. 443–444.

² Miasto Kazimierz lokowano na prawie magdeburskim w 1335 r. na zrębie istniejących tu od dawna osad. Zob. *idem*, *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Elk 1999, s. 47–61; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz – jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015.

³ K. Łatak, *Kongregacja krakowska...*, *passim*.

lecz jedynie średniowieczne pieczęcie wystawców kościelnych. Zbiór ten tworzą odciski pieczęci związanych z dokumentami, a także obiekty luźne. Pod względem chronologicznym otwierają go odciski pieczęci kardynałów rzymskich przy dokumencie odpustowym z 1289 r., zamyka zaś – bulla papieża Aleksandra VI. Pieczęcie z zasobu historycznego archiwum klasztorowego nie były dotąd obiektem szerszego zainteresowania naukowego, chociaż wspominano o nich przy okazji innych badań, głównie w kontekście analiz dyplomatycznych, a także chętnie wykorzystywano jako materiał egzemplifikacyjny i ilustracyjny w monografiach, rozprawach, przewodnikach oraz albumach. Zanim jednak przejdę do prezentacji samych pieczęci, wypada krótko przedstawić dzieje klasztoru i jego archiwum, czyli środowisko i miejsce, w którym są przechowywane.

Klasztor Bożego Ciała kanoników regularnych w Krakowie ma późnośredniowieczną metrykę. Powstał z inicjatywy pary królewskiej Jadwigi Andegaweńskiej (zm. 1399) i Władysława Jagiełły (zm. 1434), chociaż dokument fundacji wystawił już sam król w czwartek, 26 marca 1405 r.¹ Niemały wpływ na decyzję pary królewskiej dotyczącą fundacji miał także biskup krakowski Piotr Wysz (zm. 1414), wykonawca testamentu królowej Jadwigi i główny architekt odnowienia krakowskiej uczelni. Zakonnicy przybyli z Kłodzka na Śląsku, które wówczas leżało w granicach państwa czeskiego. Król osadził ich ostatecznie w sąsiadującym z Krakowem mieście Kazimierzu, przy monumentalnym kościele Bożego Ciała, którego budowę rozpoczął król Kazimierz Wielki około połowy XIV w.² Klasztor szybko wrósł w przestrzeń, struktury oraz klimat aglomeracji krakowskiej, pozostając do dzisiaj znaczącym ośrodkiem na jej religijnej i kulturalnej mapie³.

W organizacji wewnętrznej klasztoru niezwykle ważne miejsca i przestrzenie stanowiły biblioteka (*armarium*) oraz archiwum (*scrinium*). Strzeżono ich i zabezpieczano je równie skrupulatnie co oratorium i skarbiec. Najstarsza

wzmianka źródłowa o bibliotece pochodzi z 1411 r., natomiast o archiwum – z 1433. Załączkiem klasztornego zasobu archiwalnego była dokumentacja, którą zakonnicy przejęli w 1405 r. wraz z kościołem i parafią⁴. Najpóźniej w 1439 r. biblioteka oraz archiwum zostały przeniesione do nowego południowego skrzydła zespołu budynków, które wznoszono od ok. 1430 r.⁵ Przywilej króla Władysława Jagiełły z 18 czerwca 1426 r.⁶ sygnalizuje, że biblioteka była już dość zasobna, zaś kopiarz (*metrica*) uwierzytelniony notarialnie 2 kwietnia 1433 r. w kancelarii kurii biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego⁷ dowodzi, że zasób archiwalny dysponował co najmniej 50 dokumentami wystawionymi przez monarchów polskich oraz ich urzędników, papieży, biskupów i ich urzędników, szlacheckich właścicieli ziemskich, mieszczan oraz urzędy miast Kazimierza, Krakowa i innych. Zasób archiwum stanowiły nadto kopie dokumentów wystawionych przez klasztor⁸. W połowie XVII w., w czasie wojny ze Szwecją, znanej w historiografii polskiej pod nazwą potopu szwedzkiego, archiwum utraciło blisko połowę swoich zbiorów⁹. Dewastacji i kradzieży doświadczyło archiwum klasztorne również w XVIII w., podczas kolejnego wkroczenia wojsk szwedzkich (1702–1705)¹⁰, a następnie rosyjskich do Krakowa (1709–1710)¹¹. Inwentarz archiwum sporządzony w 1779 r. wymienia w zasobie z nazwy ponad tysiąc obiektów w 69 fascykulach rozmieszczonych w ozdobnych armariach¹². Niestety, w ostatniej dekadzie XVIII w. i w pierwszej ćwierci XIX stulecia biblioteka oraz archiwum były wielokrotnie penetrowane pod pozorem kwerend naukowych i okradane przez szlacheckich kolekcjonerów i zbieraczy „szacownych pamiątek przeszłości”¹³. Do uszczuplenia zbioru dokumentów pergaminowych w zasobie przyczyniły się jednak nie tylko wojny, klęski żywiołowe (pożary) oraz wyspecjalizowane i zorganizowane kradzieże. Już w XV w., a potem i w XVII oraz XVIII stuleciu niejednokrotnie te uznawane za zdezaktualizowane wykorzystano wtórnie jako materiał okładzinowy, co poświadczają

4 *Idem*, *Archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie* [w:] *Historia. Archiwistyka. Informacja naukowa. Prace dedykowane profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, M. Świągón (red.), Olszyn 2009, s. 187–204.

5 S. Ranatowicz, *Casimiriae Civitatis Urbi Cracoviensi Confrontatae Origo*, rkps XVII w. BJ, sygn. 3742 III, k. 8, 146.

6 Zob. KDKK, II, 449, s. 316; *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski* (dalej: KDMp), t. IV, 1238, s. 288; K. Łatak, *Kongregacja krakowska...*, s. 444–445; I. Pietrzakiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003, s. 43; K. Łatak, S. Nalbach, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009, s. 209.

7 ABC, *Metrica Conventus Corporis Christi in Casimiria*, I, rkps b. sygn., k. 9.

8 Statuty klasztorne (rozdz. XXVI) nakładały obowiązek sporządzenia kopii dokumentu wystawianego przez klasztor i złożenia jej w *scrinium*. Zob. S. Więzik, *Najstarsze statuty (konstytucje) kanoników regularnych laterańskich obediencji krakowskiej* [w:] *Klasztor Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie w okresie przedtrydenckim. Ludzie – wydarzenia – budowle – kultura*, K. Łatak (red.), Łomianki 2012, s. 407–414.

9 M. Rożek, *Straty kulturalne i artystyczne Krakowa w okresie pierwszego najazdu szwedzkiego (1655–1657)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, t. 36, nr 2, s. 142–144, 146–147, 149; M. Romanowska-Zadrozna, *Grabieże szwedzkie w Polsce. Przyczyny, charakterystyka, skutki*, Warszawa 2005.

10 Wojska szwedzkie wkroczyły do Krakowa 10 sierpnia 1702 r.

11 K. Łatak, *Archiwum klasztoru kanoników...*, *passim*.

12 ABC, Summarium Privilegiorum, Iurium et Documentorum quorumvis in Archivio Conventus Canonorum Regularium Lateranensium ad Aedes Sacratissimi Corporis Christi Casimariae prope Cracoviam siti reperibilium Anno Domini 1779 conscriptus, rkps b. sygn.

13 Penetrowali ją m.in. emisariusze J.M. Ossolińskiego od 1794 r., w tym sam jego bibliotekarz B.S. Linde, a następnie T. Czacki, który miał listy polecające od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i prymasa Michała Poniatońskiego ułatwiające mu penetrowanie bibliotek klasztornych, książkę Adam Czartoryski i kilku innych. Szczegóły zob. I. Pietrzakiewicz, *op.cit.*, s. 55–60.

14 Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej (dalej: ZDKDK), t. IV, cz. 2, S. Kuraś, Lublin 1973, s. 148–151.

15 K. Łatak, *Archiwum klasztoru kanoników...*, s. 198.

16 ABC, sygn. 1. Zob. też W. Szymborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011, s. 308.

17 KDKK, t. I, 1874; KDMK, t. I, 1879; KDMłp, t. IV, 1905. Nadmienić przy najmniej trzeba, że przytoczane w tych edycjach dyplomatycznych opisy pieczęci w zasobie archiwalnym klasztoru kanoników regularnych budzą pewne zastrzeżenia.

18 A. Małecki, *Studia heraldyczne*, t. 2, Lwów 1890.

19 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. IX, Warszawa 1909, s. 187, 192.

20 S. Krzyżanowski, *Podwoły kazimierskie 1407–1432*, Kraków 1913.

21 A. Chmiel, *Pieczęcie Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku*, „Rocznik Krakowski” 1909, t. XI, s. 77–183.

22 M. Gumowski, *Monety, pieczęcie, medale [w:] Polska. Jej dzieje i kultura*

oprawy zachowanych ksiąg. Najstarszym takim przykładem jest oprawa rękopisu *Sermones Manfreta* z 1449 r., do sporządzenia której wykorzystano dokument wystawiony 6 czerwca 1429 r. w Kłodawie¹⁴. W 2005 r., przy okazji obchodów sześćsetlecia fundacji klasztoru, podjęto decyzję o podziale zasobu na dawny i nowy. W dotychczasowym pomieszczeniu pozostał zasób dawny, natomiast nowy ułożono w gotycko-renesansowej sali w obrębie dormitorium¹⁵. Dawny, w którym najcenniejszą część stanowią dokumenty pergaminowe i papierowe, liczy obecnie 1217 jednostek¹⁶. Zamykając ten wątek, warto nadmienić, że opis dziejów klasztoru i jego archiwum może sprawiać wrażenie zbyt obszernego dla podjętego tematu. Prześledzenie tych dziejów pozwala jednakże zrozumieć czynniki, które wpłynęły na obecny kształt klasztornego zasobu archiwalnego, w tym zbioru pieczęci.

Dotychczasowe zainteresowanie materiałem sfragistycznym w zasobie klasztornego archiwum nie owocowało osobnym opracowaniem, chociaż – co już zasygnalizowano – o niejednej z przechowywanych tu pieczęci wspomniano w publikacjach na temat osób i instytucji, które ich używały, a także dokumentów, które nimi uwierzytelniano. Przedmiotem zainteresowań naukowych pieczęcie z zasobu archiwum klasztornego stały się w połowie XIX w., w kontekście badań dyplomatycznych. Jednym z pierwszych badaczy, który w swoich publikacjach zamieszczał o nich informacje, był Franciszek Piekosiński (1844–1906), historyk, badacz heraldyki, sfragistyki, filigranistyki i edytor źródeł historycznych¹⁷. Później wspominali o nich w swoich pracach tacy historycy, jak Antoni Małecki¹⁸, Adam Boniecki¹⁹, Stanisław Krzyżanowski²⁰, Adam Chmiel²¹, Marian Gumowski²², Kazimierz Kaczmarczyk²³, Marian Haisig²⁴, Marian Friedberg²⁵, Stanisław Kuraś²⁶, Zenon Piech²⁷, Antoni Gąsiorowski²⁸, Anna Pobóg-Lenartowicz²⁹, Kazimierz Łatak³⁰, Ewa Zielińska³¹, Wiktor Szymborski³², Marcin Starzyński³³, Bożena Kopickova³⁴, Pavel Otmar Krafl³⁵ i inni. Odrysy i fotografie niejednej pieczęci z zasobu

archiwum były zamieszczane w publikacjach naukowych, popularnonaukowych, katalogach muzealnych oraz albumach³⁶. Dość chętnie zajmowano się pieczęcią rycerską przywołanego już Adama Piotrowica, dziedzica dóbr Kamień pod Krakowem. Jest ona bowiem najstarszym znanym w Polsce przedstawieniem herbu Jastrzębiec³⁷. Pomimo przywołanych wyżej autorów, którzy w większym lub mniejszym stopniu wykazali zainteresowanie zagadnieniem, materiał sfragistyczny przechowywany w zasobie archiwum klasztornego nie został dotąd wystarczająco rozpoznany ani zinwentaryzowany. Cytując sformułowanie użyte niegdyś przez profesora Zenona Piecha, można powiedzieć, że „to wciąż w dużym stopniu *terra incognita*”³⁸. W korzystaniu z tego materiału pomaga kartoteka wstępna sporządzona przez ks. Kazimierza Łataką obejmująca między innymi pieczęcie królewskie od XIV do końca XVI w., pieczęcie książęce z XIV w., pieczęcie wybranych urzędników królewskich do połowy XVI w., pieczęcie rycerskie do końca XV w., pieczęcie dożów weneckich z XVI w., pieczęcie papieży i ich urzędników do połowy XVII w., pieczęcie kardynałów do końca XV w., pieczęcie biskupów krakowskich i ich urzędników do połowy XVI w., pieczęcie miasta Kazimierza i Krakowa do końca XVI w., pieczęcie klasztorów polskich i obcych, głównie czesko-morawskich, do końca XV w. W sumie kartoteka obejmuje 328 pozycji. Opis każdej z pieczęci ma charakter roboczy oraz formę klasyczną, jest zwięzły i zawiera jedynie niezbędne elementy konieczne do identyfikacji. Sporządzone dotychczas kartoteki pieczęci podzielono na jedenaście grup: 1) pieczęcie królewskie; 2) pieczęcie książęce; 3) pieczęcie urzędników królewskich; 4) pieczęcie rycerskie; 5) pieczęcie dożów weneckich; 6) bulle papieskie; 7) pieczęcie kardynalskie; 8) pieczęcie biskupie; 9) pieczęcie urzędników biskupich; 10) pieczęcie klasztorne; 11) pieczęcie miejskie.

Z okresu średniowiecza w zasobie archiwum zachowało się w oryginale 117 dokumentów wystawionych

od czasów najdawniejszych do chwili obecnej, t. 1, Kraków 1927, s. 121.

23 *Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile*, K. Kaczmarczyk, G. Kowalski (oprac.), Warszawa 1919.

24 M. Haisig, *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza*, Lwów 1938.

25 M. Friedberg, *Inwentarz Archiwum Miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, Warszawa 1966.

26 ZDKDK, t. 1, Lublin 1965; t. 2, Lublin 1973.

27 Z. Piech, *Średniowieczne herby w kościele Bożego Ciała na Kazimierzu pod Krakowem* [w:] *Między tekstem a znakiem: prace ofiarowane profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, A. Jaworska, S. Górzyński (red.), Warszawa 2013, s. 435–466.

28 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. IV, A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz (oprac.), Warszawa–Poznań 1982, s. 45–47.

29 A. Pobóg-Lenartowicz, *Kontakty klasztoru krakowskiego Kanoników Regularnych Laterańskich z opactwem NMP na Piasku we Wrocławiu* [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, K. Łatak, I. Makarczyk (red.), Kraków 2009.

30 K. Łatak, *Die Regularkanoniker in Polen. Krakau–Kazimierz* [w:] *Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Oesterreich, Sudtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 518–519; *idem*, *Kanonicy regularni laterańscy...*, s. 50, 51, 156–157, 158; *idem*, *Średniowieczne pieczęcie krakowskiego klasztoru kanoników regularnych*, „Echa Przeszłości” 2002, t. 3, s. 19–25; *idem*, *Kanonicy regularni laterańscy śląskich klasztorów w nekrologu krakowskiego klasztoru* [w:] *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Mandziukowi*, W. Gliński (red.), Warszawa 2013, s. 447–460.

31 E. Zielińska, *Siedemnastowieczna pieczęć klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Kraśniku* [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, P. Dymmel (red.), Lublin 1998, s. 63–72.

32 W. Szymborski, *Średniowieczne dokumenty odpustowe ze zbiorów archiwum klasztoru Bożego Ciała* [w:] *Klasztor Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie w okresie przedtrydenckim. Ludzie – wydarzenia – budowlę – kultura*, K. Łatak (red.), Łomianki 2012, s. 333–353; *idem*, *Odpusty w Polsce...*, s. 308, 335, 463, 513.

33 M. Starzyński, *op.cit.*

34 B. Kopickova, *Fontes Archivi publici Olomucensis et Opaviensis*, Praga 1986, s. 314.

35 P. Krafl, *Dokumenty konfraterni czeskich, morawskich i śląskich klasztorów z pierwszej połowy XV wieku. Z archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie-Kazimierzu*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2003, 48, s. 9–29; *idem*, *Początki konfraternit reholnich kanovníku sv. Augustina v Kazimierzi konventy z Cech a Morawy. Edice konfraternitních listin kláštera Tela Pane z moravských archivu* [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, K. Łatak, I. Makarczyk (red.), Kraków 2009, s. 209–216; *idem*, „*Monasterium fratrum canonicorum regularium s. Augustini de novo extruxit et fundavit*”. *Kapitoly z dejin augustiniansych kanovníku rodnického okruhu, zejména ve východních Cechach, v době předhusitske*, Hradec Kralove 2009, *passim*; P. Krafl, P. Mutlova, D. Stehlikova, *Reholni kanovníci sv. Augustina v Landskrounie. Dejiny a diplomatar kláštera*, Praha 2010.

36 M. Gumowski, *op.cit.*, s. 121, poz. 29; *idem*, *Pieczęć królów polskich*, Kraków 1919; Z. Jakubowski, *Stan badań*

przez wystawców świeckich i kościelnych. Wiek XIII reprezentuje 1 obiekt, wiek XIV – 17, a wiek XV – 99³⁹. Nie przy wszystkich zachowały się do naszych czasów odciski pieczęci wystawców, ale ślady w postaci nacięć, pasków pergaminowych oraz sznurów dowodzą, że wszystkie były nimi opatrzone. Również zachowany kopiaż klasztorny, założony w 1433 r. i prowadzony do przełomu XVI/XVII w., dowodzi, że wszystkie skopowane w nim dokumenty były opatrzone uwierzytelniającymi je pieczęciami⁴⁰. Niektóre z dokumentów były współpieczętowane⁴¹, co zwiększyło ilość egzemplarzy pieczęci w stosunku do opatrzonych nimi dokumentów. Dokumenty kościelne w tej grupie reprezentuje dzisiaj 49 obiektów.

Charakterystykę szerokiego wachlarza pieczęci wystawców kościelnych rozpoczną informacje o pieczęciach powiązanych z dokumentami. W pierwszym rzędzie będą to bulle papieskie. Najstarszą z nich jest ołowiana bulla antypapieża Jana XXIII, zawieszona przy dokumencie wystawionym w Rzymie 15 maja 1411 r.⁴², kolejną – ołowiana bulla papieża Marcina V przy dokumencie pergaminowym wystawionym w Rzymie 9 września 1425 r.⁴³, zaś trzecią i ostatnią – bulla papieża Eugeniusza IV przy dokumencie wystawionym 7 marca 1433 r.⁴⁴ Wszystkie są dobrze zachowane, do dokumentu zostały przywieszzone na sznurkach, reprezentują kształt i schemat praktykowany od czasów pontyfikatu papieża Paschalisa II (1099–1118) i zostały wyciśnięte dwustronnie. Na awersie znajdują się głowy apostołów św. Piotra i św. Pawła rozdzielone krzyżem, z literami S(anctus) PA(ulus) S(anctus) PE(trus), zaś na rewersie imię, rozłożone czasem w kilku wierszach, i numer rzymski papieża z literami P(apa) P(ontifex).

Z pieczęci urzędników papieskich oraz komisarzy saborowych zachowały się tylko dwie, a mianowicie: pieczęć Wilhelma, kapelana pałacu papieskiego antypapieża Jana XXIII, przy dokumencie wystawionym w Bolonii 8 lipca 1414 r.⁴⁵ oraz Mikołaja Kozłowskiego, kanonika

krakowskiego i komisarza soboru bazylejskiego, przy dokumencie wystawionym w Krakowie 7 sierpnia 1436 r.⁴⁶ Ostrołukową pieczęć kapelana papieskiego przywieszono na sznurku, natomiast okrągłą komisarza – na pasku pergaminowym.

Odciski pieczęci kardynałów reprezentuje 29 obiektów zachowanych w różnym stanie technicznym. Przy bulli odpustowej papieża Mikołaja IV wystawionej w Rieti 5 czerwca 1289 r. swoje pieczęcie zawiesiło dodatkowo 10 dostojników: Wawrzyniec, biskup Kolossae, Noger, arcybiskup Beneventu, Piotr, arcybiskup Oristano, Konrad, biskup Toul, Piotr, biskup Tarazony, Dujan, biskup Hvaru, Piotr, biskup Segni, Mikołaj, biskup Cotrone, Petrus, biskup Larino, oraz Robert, biskup Inseronii⁴⁷; przy bulli odpustowej papieża Klemensa VI wystawionej w Awinionie 15 kwietnia 1347 r. swoje pieczęcie zawiesiło 12 kardynałów: Mikołaj, biskup Axiensis, Tadeusz, biskup Caffy, Augustyn, biskup Destillarien, Jan, biskup Daon, Marek, biskup Scutari, Wilhelm, biskup Umbriatico, Wawrzyniec, biskup Lavello, Jan, biskup Trebinje-Mrkan, Piotr, biskup Bruniacenis, Tomasz, biskup Ty-nienis, Grzegorz, biskup Salvinensis, Grzegorz, biskup Oppido⁴⁸; przy bulli Aleksandra VI wystawionej 1 października 1496 r. swoje pieczęcie zawiesiło 18 kardynałów: Oliverius, biskup Sabiny, Julian, biskup Ostii, Jan, biskup Porto, Jerzy, biskup Albano, Hieronim, biskup Palestriny, Dominik, kardynał s. Clementis, Paweł, kardynał s. Sixti, Jan Jakub, kardynał s. Stephani, Jan Antoniusz, kardynał ss. Nerei et Achillei, Baptysta, kardynał ss. Joannis et Pauli, Jan, kardynał s. Sabinae, Rajmund, kardynał s. Vitalis, Jan, kardynał s. Priscae, Jan, kardynał s. Mariae in Aquiro, Askaniusz, kardynał s. Viti, Jan, kardynał s. Mariae in Dominica, Julian, kardynał ss. Sergii et Bacchi, oraz Dominik, kardynał s. Nicolai⁴⁹; przy bulli odpustowej papieża Pawła II wystawionej 26 czerwca 1470 r. swoje pieczęcie zawiesiło sześciu kardynałów: Wilhelm, biskup Ostii, Ryszard Oliveri, Angelus de Capranica, Franciszek Gonzaga, Teodoryk de Monteferrato, Jan de

nad kongregacją krakowską kanoników regularnych laterańskich [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX w.*, Kraków 1975; K. Łatak, *Kanonicy regularni laterańscy...*, s. 50, 51, 70, 158, 203, 291; *idem*, *Przywileje, prawa i dokumenty podkrakowskiej wsi Kamień, XIV–XVIII wiek*, Łomianki 2018, s. 107, 109, 115, 117; *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Piastów 1038–1399*, M. Derwich (red.), Warszawa–Wrocław 2003, s. 115; *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów 1399–1586*, M. Derwich (red.), Warszawa–Wrocław 2003, s. 20, 21, 23, 28, 29, 43, 87, 108 (pieczęć króla Władysława Jagiełły z zasobu archiwum klasztoru zdobi okładzinę przednią publikacji).

³⁷ A. Małecki, *op.cit.*, s. 132; A. Boniecki, *op.cit.*, s. 187, 192; M. Gumowski, *Monety, pieczęcie, medale...*, s. 121; J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 138–141; K. Łatak, *Dzieje parafii i kościoła Opieki Matki Bożej w Kamieniu*, Kraków 2010, s. 29–30; *idem*, *Przywileje, prawa i dokumenty...*, s. 107, 109 (odrys pieczęci sporządzony przez M. Gumowskiego zdobi też okładzinę przednią tej publikacji).

³⁸ Z. Piech, *Zbiory pieczęci jako przedmiot badań sfragistycznych* [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, Z. Piech, W. Strzyżewski (red.), Warszawa 2009, s. 7.

³⁹ Ich pierwszy katalog kartkowy sporządził w latach 1902–1905 prof. Stanisław Krzyżanowski.

⁴⁰ ABC, *Metrica Conventus Corporis Christi in Casimiria*, I, *op.cit.*, *passim*.

⁴¹ Zob. np. sygn. 1, 6, 29, 32, 38, 44, 46, 56, 73, 81, 115.

⁴² ABC, sygn. 35. Papież pizański Jan XXIII poleca prepozytowi klasztoru Bożego Ciała Konradowi Alemanowi wprowadzić księdza Mikołaja

z Biskupic w urząd prebendarza kościoła św. Wawrzyńca w Kazimierzu. W 1439 r. kościół ten został inkorporowany do klasztoru Bożego Ciała.

43 ABC, sygn. 57. Papież poleca dziekanowi kapituły krakowskiej i podkancelerzemu koronnemu zbadać sprawę i zatwierdzić w jego imieniu fundację klasztoru Bożego Ciała.

44 ABC, sygn. 72. Papież poleca prepozytowi kościoła św. Michała na zamku, aby kościół św. Wawrzyńca w Kazimierzu inkorporował do klasztoru Bożego Ciała. Czynność z bliżej nieznanymi powodów nie została przeprowadzona.

45 ABC, sygn. 46.

46 ABC, sygn. 75. Komisarz udziela uprawnień księdzu Mikołajowi z klasztoru Bożego Ciała do rozgrzeszania z grzechów herezji i apostazji. Ten sam komisarz udzielił również podobnych uprawnień innemu zakonnikowi tego klasztoru – księdzu Maciejowi. Przy drugim dokumencie nie zachowała się jednak pieczęć.

47 ABC, sygn. 1. Papież i kardynałowie nadają odpusty kościołowi świętych Jana i Pawła przy klasztorze dominikanek w Poznaniu. Nie udało się ustalić, kiedy ani w jakich okolicznościach dokument trafił do archiwum klasztorowego. Zachował się on w bardzo dobrym stanie, został spisany piśmem kaligraficznym, posiada ozdobny inicjał. Jak napisał W. Szymborski, zasuğuje na uwagę badaczy ze względu na fakt, że ukazuje kilka prawidłowości związanych z propagowaniem wśród wiernych nadań odpustowych.

48 ABC, sygn. 6. Papież i kardynałowie nadają odpusty bractwu Najświętszego Sakramentu przy kościele Bożego Ciała w Kazimierzu. Dyplom ten zasługuje na szczególną uwagę, jest bowiem bogato iluminowany. Zob. K. Łatak, *Kanonicy*

Michaelis⁵⁰. Pieczęcie kardynalskie przy wymienionych powyżej bullach odpustowych, jak już zasygnalizowano, zachowały się w bardzo złym stanie, czasem nawet w fragmentach. Niektóre zostały ponadto słabo albo nierównomiernie odcisnięte, stąd trudno odczytać szczegóły znajdujące się w polu.

Z pieczęci biskupów polskich prowincji kościelnych zachowała się jedynie ta biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, zawieszona przy dokumencie wystawionym w Krakowie 5 maja 1430 r.⁵¹

Pieczęcie urzędów i urzędników biskupich reprezentują te kanoników i sędziów polubownych Stanisława ze Skalbmierza i Piotra Wolframa, przy dokumencie wystawionym 11 maja 1424 r.⁵²; wikariusza generalnego *in spiritualibus* i oficjała krakowskiego Andrzeja Myszkę przy dokumencie wystawionym w Krakowie 14 lipca 1428 r.⁵³; wikariusza generalnego *in spiritualibus* i oficjała krakowskiego Jana Elgota przy dokumentach wystawionych w Krakowie 4 grudnia 1437 r.⁵⁴, 15 maja 1438 r.⁵⁵ oraz 29 grudnia 1438 r.⁵⁶ Pieczęcie kanoników Stanisława ze Skalbmierza (1424), Piotra Wolframa (1424) oraz Jana Elgota (1438) zostały reprodukowane w trzecim tomie wielotomowej historii ziem polskich: *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów 1399–1586*, wydanym w 2003 r.⁵⁷

Z pieczęci klasztornych zachowały się: ostroowalna pieczęć prepozyta Augustyna oraz częściowo uszkodzona okrągła pieczęć konwentu klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku, zawieszona przy dokumencie wystawionym 26 stycznia 1407 r.⁵⁸; częściowo uszkodzona pieczęć opata Macieja oraz uszkodzona pieczęć konwentu klasztoru kanoników regularnych w Pradze czeskiej na Karlovie przy dokumencie wystawionym 29 czerwca 1412 r.⁵⁹; okrągła pieczęć Macieja, prepozyta klasztoru kanoników regularnych w Sadczy, w Czechach, przy dokumencie wystawionym 15 listopada 1414 r.⁶⁰; pieczęć Jana, opata cystersów w Mogile, pod Krakowem, przy dokumencie wystawionym 25 stycznia 1426 r.⁶¹; ostroowalna pieczęć

opata oraz ostroowalna pieczęć konwentu opactwa kanoników regularnych na Piasku, we Wrocławiu, przy dokumencie wystawionym 13 stycznia 1434 r.⁶² Wizerunek na pieczęci prepozyta klasztoru kłodzkiego wyobraża Madonnę z Dzieciątkiem stojącą w gotyckiej architekturze, natomiast legenda zachowała się tylko we fragmentach: *S[igillum] AUGUSTINI [...] GLACENSIS*⁶³. Wizerunek na pieczęci konwentualnej tegoż klasztoru jest trudny do identyfikacji, chociaż wydaje się wyobrażać postać siedzącą. Z legendy odczytać można jedynie: *S[igillum] CANONICORUM REG[ularium] [...]*. Uszkodzona pieczęć opata klasztoru w Pradze wyobraża postać stojącą w gotyckiej architekturze, najpewniej Madonnę z Dzieciątkiem, natomiast z inskrypcji w otoku zachowały się tylko: *S[igillum] MATIE ABBATIS [...]*⁶⁴. Wizerunek na pieczęci konwentualnej tego klasztoru jest trudny do interpretacji ze względu na słabe odcisnięcie i późniejsze uszkodzenia. Ogląd pod lupą zdaje się potwierdzać, że wyobraża postać klęczącą przed postacią stojącą z koroną na głowie⁶⁵. Okrągła pieczęć prepozyta klasztoru w Sadskiej jest również typu hagiograficznego, ale dwustronna. Wizerunek napieczętny awersu przedstawia biskupa w stroju pontyfikalnym z pastorałem w lewej ręce, najpewniej św. Apolinarego, z dwiema postaciami klęczącymi u jego stóp. Legenda jest czytelna w całości: *S[igillum] + CONUEN[us] CANONICORU[m] REGULAR[IUM] ET M[ona]STERII S[an]C[t]I APOLINARI IN SACZKA*. Ostroowalny rewers tej pieczęci wyobraża natomiast biskupa w stroju pontyfikalnym z pastorałem w ręce stojącego na ambonie w otoczeniu wiernych (św. Augustyn?), natomiast w otoku inskrypcja: *S[igillum] MATHIE PREPOSITI M[onasterii] SADSKA*⁶⁶. Ostatnie z serii średniowiecznych pieczęci klasztornych znajdujących się w zasobie są te opactwa wrocławskiego kanoników regularnych. Ostroowalna pieczęć opata w wizerunku napieczętnym przedstawia postać biskupa w stroju pontyfikalnym, bez wątplenia św. Augustyna, zaś dobrze czytelna legenda w otoku informuje:

regularni laterańscy..., s. 290–291; W. Szyborski, *Średniowieczne dokumenty odpustowe...*, s. 333–353.

49 ABC, sygn. 115.

50 ABC, sygn. 104. Papież wraz z kardynałami nadają odpusty bractwu Najświętszego Sakramentu oraz Najświętszej Maryi Dziewicy przy kościele Bożego Ciała.

51 ABC, sygn. 64. Biskup zezwala na budowę sakramentarium w kościele Bożego Ciała i udziela odpustów darczyńcom.

52 ABC, sygn. 56. Wyrok w sporze między klasztorem Bożego Ciała z proboszczem parafii w Niegowici o dziesięciny. Dokument został reprodukowany w: *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów...*, s. 28.

53 ABC, sygn. 62. Polecenie i delegacja dla proboszcza kościoła św. Jakuba w Kazimierzu, aby wprowadził w urząd księdza Grzegorza, wybranego na urząd prepozyta klasztoru.

54 ABC, sygn. 78. Ugoda klasztoru Bożego Ciała z proboszczem w Niegowici co do dziesięcin ze wsi Liplasz.

55 ABC, sygn. 80. Dekret inkorporacji kościoła św. Wawrzyńca w Kazimierzu do kościoła i klasztoru Bożego Ciała.

56 ABC, sygn. 82. Potwierdzenie cesji prawa patronatu kościoła św. Wawrzyńca w Kazimierzu dokonanej przez szlachcica Jana z Libertowa na rzecz klasztoru.

57 *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów...*, s. 20–21.

58 ABC, sygn. 29. Dokument konfraterni klasztoru kłodzkiego z klasztorem Bożego Ciała w Kazimierzu.

59 ABC, sygn. 38. Dokument konfraterni klasztoru św. Karola w Pradze z klasztorem Bożego Ciała w Krakowie.

60 ABC, sygn. 47. Dokument konfraterni klasztoru św. Apolinarego w Sądzie z klasztorem Bożego Ciała w Krakowie.

61 ABC, sygn. 59. Opat Jan oraz konwent cystersów potwierdzają, że Katarzyna, wdowa po Dawidzie z Krakowa, przekazała Mikołajowi Golthbe pieniądze legowane przez Annę Crowerine, siostrę Katarzyny. Dokument został reprodukowany w: *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów...*, s. 43.

62 ABC, sygn. 73. Dokument konfraterni opactwa wrocławskiego kanoników regularnych z klasztorem Bożego Ciała w Kazimierzu. Dokument został reprodukowany w: *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów...*, s. 43.

63 Prepozyt Augustyn Liebsstein stał na czele prepozytury w Kłodzku w latach 1403–1413. Zob. M. Żemek, *Glatz-Kłodzko [w:] Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Osterreich, Sudtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 110; W. Mrozowicz, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001, s. 164.

64 Opat Maciej stał na czele opactwa w Pradze w latach 1409–1434. Według Jaroslava Kadleca pełny napis w otoku brzmiał: „S[igillum] Mathie Abbatis Monasterii Montis Caroli”. Zob. J. Kadlec, *Prag/Karlshof – Praha/Karlov [w:] Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Osterreich, Sudtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 164, 166.

65 Według Jaroslava Kadleca legenda w otoku brzmiała: „S[igillum] Conventus Canonicorum Regularium Montis Caroli”. Zob. J. Kadlec, *Sadska [w:] Die Stifte der Augustiner-Chorherren...*, s. 216.

S[igillum] + ABBATIS + S[antae] MARIE: IN WRATISLAVIA. Pieczęć konwentualna tego klasztoru, również ostroowalna, wyobraża natomiast tronującą Madonnę z Dzieciątkiem. Legenda w otoku informuje: + CONVENTUS + [...] MARIE + W[rati]SSLAVIE. Obie pieczęcie reprodukowano w trzecim tomie opracowania *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów 1399–1586*⁶⁷.

W grupie luźnych odcisków pieczęci, która liczy 35 oryginalnych obiektów, znajduje się siedem pieczęci wystawców kościelnych. Z tej grupy w pierwszej kolejności wymienimy bulle papieży: Piusa II (1458–1464), Pawła II (1464–1471), Sykstusa IV (1471–1484), Innocentego VIII (1484–1492) i Aleksandra VI (1492–1503). Nie jest wykluczone, że bulla papieża Aleksandra VI była przywieszona do dokumentu odpustowego wystawionego 1 października 1496 r., który zachował się wprawdzie w oryginale, ale bez pieczęci⁶⁸. Co do pozostałych bulli – nie udało się ustalić, kiedy ani w jaki sposób trafiły do archiwum. Sporządzony w XV w. i zachowany kopiarz dokumentów przechowywanych wówczas w archiwum nie sygnalizuje wystawionych przez tych papieży na rzecz kościoła lub klasztoru Bożego Ciała. Nie monituje ich również inwentarz archiwum spisany w 1779 r.

Z pieczęci klasztornych są tylko dwie klasztorów czesko-morawskich. Jedna z nich, ostrołukowa, jest pieczęcią prepozyta klasztoru kanoników regularnych w Sternbergu, z którym klasztor krakowski posiadał konfraternię i utrzymywał dość regularne kontakty. Wizerunku napieczętnym przedstawia stojącą Madonnę z Dzieciątkiem, natomiast legenda sporządzona minuskułą gotycką informuje: + S[igillum] + FLORIANI + PREPOSITI + MONASTERII + STERNBERGENSIS⁶⁹. Druga z pieczęci – okrągła – jest uszkodzona, słabo czytelna i praktycznie niemożliwa do identyfikacji. Obie należy jednak łączyć z oryginalnymi dokumentami klasztorów kanonickich czeskich i morawskich przechowywanymi wciąż w zasobie, aczkolwiek bez pieczęci⁷⁰.

Kiedy i w jakich okolicznościach zostały od nich odłączone, nie udało się ustalić.

Wszystkie egzemplarze pieczęci luźnych zostały odciśnięte w wosku naturalnym, czerwonym lub zielonym i umieszczone w miseczkach woskowych. Niektóre z nich posiadają krótsze lub dłuższe fragmenty sznurów, którymi były przymocowane do dokumentów. Stan ich zachowania – co już zasygnalizowano – jest różny. W kilku przypadkach, ze względu na znaczne ubytki, legendy umieszczone w otoku są nieczytelne w pełnym brzmieniu, zaś wizerunki napieczęte – trudne do precyzyjnej identyfikacji. Podobnie ma się rzecz z kształtem i rozmiarami. Większość jest okrągła i skromnych rozmiarów, ale występują też ostrołukowe, jak na przykład opisana powyżej pieczęć prepozyta w Sternbergu.

Podsumowanie

Sfragistyka w zasobie dawnym archiwum krakowskiego klasztoru kanoników regularnych, którego organizacja sięga początku XV w., zaś najstarszy z tworzących go dokumentów pochodzi z 1289 r., nie doczekała się dotąd osobnego studium ani opracowania, chociaż o niej jednej z pieczęci wspomniano w publikowanych od XIX w. kodeksach dyplomatycznych oraz rozprawach poświęconych zarówno osobom, jak i instytucjom, które je wystawiły. Zaproponowany powyżej tekst jest w zasadzie pierwszym opisem, aczkolwiek zawężonym jedynie do pieczęci wystawców kościelnych okresu średniowiecza. Nie wyczerpuje on zagadnienia, niemniej daje ogólne wyobrażenie i dostarcza wielu informacji o zbiorze, którego wartość naukowa i kulturowa jest niezaprzeczalna. Zróżnicowany pod względem typu, kształtu i rozmiarów zbiór tworzą pieczęcie papieży i ich urzędników, kardynałów rzymskich, biskupów i ich urzędników, klasztorów różnych zakonów. Znakomita większość z nich jest powiązana integralnie z dokumentami, obiekty luźne stanowią niewielką część zbioru. Ponad połowa

66 Prepozyt Maciej stał na czele prepozytury w latach 1409–1421.

67 *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów...*, s. 43.

68 Na temat tychże dokumentów zob. W. Szyborski, *Średniowieczne dokumenty odpustowe...*, s. 333–353.

69 Prepozyt Florian stał na czele prepozytury w Sternbergu od 30 maja 1402 do 14 września 1420 r. Zob. M. Żemek, *Sternberg–Sternberk [w:] Die Stifte der Augustiner-Chorherren...*, s. 237.

70 Zob. np. sygn. 24, 30, 37, 39.

odcisków to egzemplarze dobrej jakości, ale nie brakuje też takich z dużymi uszkodzeniami mechanicznymi, które utrudniają ich pełną identyfikację. Na przykładzie jednak tych pieczęci, ich wyobrażeń ikonicznych i umownych, wątków ideowych oraz symboliki możemy obserwować ewolucję mentalności, przemiany obyczajowe i artystyczne w środowiskach kościelnych. Pieczęć bowiem była jednym z niezwykle ważnych znaków identyfikacji w sferze wizualnej, ale też manifestowała treści społeczne. Reasumując, autor pragnie wyrazić przekonanie, że artykuł, mimo swego przyczynkowego charakteru, spełni zamierzone oczekiwania i przysłuży się nauce sfragistycznej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

1. Archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie (ABC)
Dokumenty perg., sygn. 1, 3, 4, 5, 6, 14, 17, 25, 29, 32, 35, 44, 45, 46, 53, 54, 56, 67, 71, 73, 81, 115, 116, 117, 118, 125, 130, 144.
Metrica Conventus Corporis Christi in Casimiria, I, rkps b. sygn.
Summarium Privilegiorum, Iurium et Documentorum quorumvis in Archivio Conventus Canonice Regularium Lateranensium ad Aedes Sacratissimi Corporis Christi Casimirie prope Cracoviam siti reperibilium Anno Domini 1779 conscriptus, rkps b. sygn.
2. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ)
Ranatowicz S., Casimirie Civitatis Urbi Cracoviensi Confrontatae, Origo. In eaque Ecclesiarum erectiones et religiosorum fundationes nec non series vite res gestae praepositorum Conventus Canonice Regularium Lateranensium S[ancti] Augustini ad Ecclesiam Sacratissimi Corporis Christi descriptae, rkps, sygn. 3742 III.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Fontes Archivi publici Olomucensis et Opaviensis*, B. Kopiczkova (ed.), Praga 1986.
- Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej*, t. I, F. Piekosiński (red.), Kraków 1874.
- Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej*, t. I, F. Piekosiński (red.), Kraków 1883.
- Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, t. IV, F. Piekosiński (red.), Kraków 1905.
- Kodeks Dyplomatyczny Miasta Krakowa*, t. I, F. Piekosiński (red.), Kraków 1879.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. IV, A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz (oprac.), Warszawa–Poznań 1982.
- Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej*, t. I, S. Kuraś, Lublin 1965.
- Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej*, t. IV, S. Kuraś, Lublin 1973.

OPRACOWANIA

- Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. IX, Warszawa 1909.
- Chmiel A., *Pieczenie Krakowa, Kazimierza, Kleparza i jurydyk krakowskich do końca XVIII wieku*, „Rocznik Krakowski” 1909, t. XI, s. 77–183.

- Dzieje Krakowa. Kraków w wiekach XVI–XVIII*, t. 2, J. Bieniarzówna, J.M. Małecki (red.), Kraków 1984.
- Friedberg M., *Inwentarz Archiwum Miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, Warszawa 1966.
- Gumowski M., *Monety, pieczęcie, medale* [w:] *Polska. Jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, t. 1, Kraków 1927, s. 120–123.
- Gumowski M., *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1919.
- Haisig H., *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza*, Lwów 1938.
- Jakubowski Z., *Stan badań nad kongregacją krakowską kanoników regularnych laterańskich* [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX w.*, Kraków 1975, s. 12–26.
- Kadlec J., *Prag/Karlschof – Praha/Karlovo náměstí* [w:] *Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Österreich, Südtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 149–166.
- Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile*, K. Kaczmarczyk, G. Kowalski (oprac.), Warszawa 1919.
- Krafl P., *Dokumenty konfraterni czeskich, morawskich i śląskich klasztorów z pierwszej połowy XV wieku z archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie-Kazimierzu*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2003, 48, s. 9–29.
- Krafl P., „*Monasterium fratrum canonicorum regularium s. Augustini de novo extruxit et fundavit*”. Kapitoly z dejin augustiniansych kanoniku roudnickeho okruchu, zejmena ve vychodnich Cechach, v dobe predhusitske, Hradec Kralove 2009.
- Krafl P., *Pocátky konfraternit reholních kanovníků sv. Augustina v Kazimierzi konventy z Cech a Moravy. Edice konfraternitních listin kláštera Tela Pane z moravských archivů* [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, K. Łatak, I. Makarczyk (red.), Kraków 2009, s. 209–216.
- Krafl P., Mutlova P., Stehlikova D., *Reholni kanovníci sv. Augustina v Landskrounie. Dejiny a diplomatar kláštera*, Praha 2010.
- Krzyżanowski S., *Podwoły kazimierskie 1407–1432*, Kraków 1913.
- Łatak K., *Archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie* [w:] *Historia. Archiwistyka. Informacja naukowa. Prace dedykowane profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, M. Świigoń (red.), Olszyn 2009, s. 187–204.
- Łatak K., *Die Regularkanoniker in Polen. Krakau-Kazimierz* [w:] *Die Stifte der Augustiner-Chorherren in Österreich, Südtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 518–519.
- Łatak K., *Dzieje parafii i kościoła Opieki Matki Bożej w Kamieniu*, Kraków 2010.
- Łatak K., *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999.

- Łatak K., *Kanonicy regularni laterańscy śląskich klasztorów w nekrologu krakowskiego klasztoru* [w:] *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Mandziukowi*, W. Gliński (red.), Warszawa 2013, s. 447–460.
- Łatak K., *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków 2002.
- Łatak K., *Przywileje, prawa i dokumenty podkrakowskiej wsi Kamień, XIV–XVIII wiek*, Łomianki 2018.
- Łatak K., *Średniowieczne pieczęcie krakowskiego klasztoru kanoników regularnych*, „Echa Przeszłości” 2002, t. 3, s. 19–25.
- Łatak K., Nalbach S., *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009.
- Łatak K., Pęgier M., *Kronika Stefana Ranatowicza. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Łomianki 2017.
- Małecki A., *Studia heraldyczne*, t. 2, Lwów 1890.
- Mitkowski J., *Stefana Ranatowicza opisanie inkuryi Szwedów do Polski*, Kraków 1958.
- Mrozowicz W., *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001.
- Piech Z., *Średniowieczne herby w kościele Bożego Ciała na Kazimierzu pod Krakowem* [w:] *Między tekstem a znakiem: prace ofiarowane profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, A. Jaworska, S. Górzyński (red.), Warszawa 2013.
- Piech Z., *Zbiory pieczęci jako przedmiot badań sfragistycznych* [w:] *Zbiory pieczęci w Polsce*, Z. Piech, W. Strzyżewski (red.), Warszawa 2009.
- Pietrzekiewicz I., *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Kontakty klasztoru krakowskiego Kanoników Regularnych Laterańskich z opactwem NMP na Piasku we Wrocławiu* [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, K. Łatak, I. Makarczyk (red.), Kraków 2009.
- Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Jagiellonów 1399–1586*, M. Derwich (red.), Warszawa–Wrocław 2003.
- Polska. Dzieje cywilizacji i narodu. Monarchia Piastów 1038–1399*, M. Derwich (red.), Warszawa–Wrocław 2003.
- Romanowska-Zadrożna M., *Grabieże szwedzkie w Polsce. Przyczyny, charakterystyka, skutki*, Warszawa 2005.
- Rożek M., *Straty kulturalne i artystyczne Krakowa w okresie pierwszego najazdu szwedzkiego (1655–1657)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, t. 36, s. 27–42.
- Starzyński M., *Średniowieczny Kazimierz – jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015.

- Szymański J., *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
- Szymborski W., *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011.
- Szymborski W., *Średniowieczne dokumenty odpustowe ze zbiorów archiwum klasztoru Bożego Ciała [w:] Klasztor Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie w okresie przedtrydenckim. Ludzie – wydarzenia – budowle – kultura*, K. Łatak (red.), Łomianki 2012, s. 333–353.
- Szczur S., *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002.
- Urban W., *Szkoła parafialna Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. w świetle krakowskiego Archiwum Archidiecezjalnego*, „Nasza Przeszłość” 1992, t. 78, s. 385–398.
- Węcowski P., *Pieczczę majestatowa Kazimierza Jagiellończyka. Datacja oraz próba wyjaśnienia, dlaczego król przestał jej używać*, „Studia Źródłoznawcze” 2011, t. XLIX, s. 97–116.
- Więzik S., *Najstarsze statuty (konstytucje) kanoników regularnych laterańskich obediencji krakowskiej [w:] Klasztor Bożego Ciała Kanoników Regularnych Laterańskich w Krakowie w okresie przedtrydenckim. Ludzie – wydarzenia – budowle – kultura*, K. Łatak (red.), Łomianki 2012, s. 407–414.
- Zielińska E., *Siedemnastowieczna pieczęć klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Kraśniku [w:] Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, P. Dymmel (red.), Lublin 1998, s. 63–72.
- Žemek M., *Glatz–Kłodzko [w:] Die Stifte der Augustiner–Chorherren in Osterreich, Sudtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 95–110.
- Žemek M., *Sternberg–Sternberk [w:] Die Stifte der Augustiner–Chorherren in Osterreich, Sudtirol und Polen*, F. Roring (hrsg.), Klosterneuburg–Wien 1997, s. 217–240.
-